

Samen sterk voor de steenuil

In actie voor een aantrekkelijk cultuurlandschap

Inhoud

Voorwoord	3
Wat is er aan de hand met het (steenuil)landschap?	4
Wat willen we doen?	6
• <i>Verbeteren van het steenuillandschap</i>	7
• <i>Onderzoek naar knelpunten</i>	
<i>bij het in stand houden van de steenuil</i>	10
• <i>Communicatie</i>	14
Planning van activiteiten	17
Begroting	18
Bijlage Projectorganisatie	19

Kern en ambitie van dit project

*De steenuil laat zien hoe het met ons landschap gaat. De feiten zijn verontrustend: het aantal broedparen gaat hard achteruit, evenals de kwaliteit van het landschap. In grote lijnen weten we hoe we deze achteruitgang kunnen stoppen. Daar willen we op grote schaal mee aan de slag. Het moment daarvoor is nu. De steenuil staat in de belangstelling, mede dankzij de enorme populariteit van de nestkastwebcam **Beleef de Lente**.*

*Met een publiekscampagne brengen we de steenuil onder de aandacht van het brede publiek. Op modelerven laten we erfbewoners en andere burgers zien hoe het landschap op en rond erven steenuilvriendelijker te maken. Maar er is meer nodig. Onderzoek moet nog preciezer duidelijk maken waardoor nestsucces en overlevingskansen van jongen afnemen. De kwaliteit van het landschap en de diversiteit op erven zijn ook hierbij waarschijnlijk sleutelfactoren. Het project **Samen sterk voor de steenuil** maakt het landschap weer compleet en vol beleving. De steenuil maken we het boegbeeld van dat aantrekkelijke cultuurlandschap.*

Voorwoord

Jij snapt het wel...

Niet iedereen zal meteen aan de steenuil denken als boegbeeld van het Nederlands cultuurlandschap. Maar hij is kenmerkend voor de kwaliteit van dat landschap en zo vertederend dat hij die rol moeiteloos zal verwerven. Hij laat ons zien hoe het met ons landschap gaat en interessanter: hij laat ons zien hoe het met ons gaat.

Wat is er aan de hand, Nederland raakt voller en voller. Al tientallen jaren zijn we gewend in het buitengebied te gaan wonen. Daar leggen we gazonnen aan en rozenperken. Steden en dorpen worden uitgebreid, woonwijken, wegen en bedrijventerreinen aangelegd. Het overgebleven landschap wordt gladgestreken en geschikt gemaakt voor grootschalige landbouw met zijn grofmazige infrastructuur.

Dat wil de steenuil anders. Die wil hagen, knotwilgen, bomen, slootjes en stenen schuren. Die wil muisjes, wormen, kevers en kikkers. Die wil afwisseling en gezonde en duurzame dingen om zich heen. Die wil dus... wat ook goed voor ons is.

De steenuil staat voor klimaat, voor gezondheid, voor duurzaamheid en vooral voor natuur, dicht bij huis, schoonheid.

Ooit een steenuil gezien? Ik ken weinig vogels die zo oer-Hollands zijn als deze. Zo'n mooi beest, aandoenlijk en stoer tegelijk. Dan kijkt ie je zo aan, met van die ogen, alsof die wil zeggen... jij snapt het wel...

Daarom dus dit extra project. Omdat het om ons nationale landschap gaat en tegelijk dicht bij huis: 500.000 hectare erf. Om dat goed te doen, moet je verder kijken dan de soort. Dit project behelst meer dan het herstel van het steenuilbestand, het is een echte kwaliteitsimpuls voor het landschap met borging voor de toekomst. Dit wordt een nationaal project, voor ons allemaal, voor iedereen. Dat snap je wel.

Mieke van Heuven
Directeur Landschapsbeheer Nederland

Wat is er aan de hand met het (steenuil)landschap?

Er is veel aan de hand met het landschap waar de steenuil bij voorkeur voorkomt. De omvang en kwaliteit van dat landschap zijn de laatste decennia sterk afgenomen. Steenuilen houden van een mooi halfopen cultuurlandschap met een bonte afwisseling aan heggen en houtwallen, rijen knotbomen, boomgaarden, extensief beweide graslandjes, verspreid liggende boerderijen met schuurtjes en andere overhoekjes. In dit fraaie cultuurlandschap hebben de afgelopen jaren veel veranderingen plaatsgevonden.

Dorpsuitbreiding en wegeaanleg hebben hun tol geëist, evenals ruilverkavelingen, landinrichtingsprojecten en intensiever en rationeler grondgebruik. Ook op de boerenerven waar veel steenuilen hun broedplaats zoeken, is veel veranderd. Het is er niet langer rommelig, er zijn minder open schuurtjes en minder vrij rondlopende dieren zoals kalveren en schapen. Erven worden verhard voor steeds groter materieel. Daarmee verdwijnen ook overhoekjes, ruigten en kleine weiltes. Ook fruitboomgaarden en moestuintjes krijgen minder aandacht. Daar is simpelweg geen tijd meer voor. Veel erven van door burgers bewoonde boerderijen zijn te netjes geworden. Kortom, er is veel geschikt gebied verloren gegaan en wat er over is, heeft minder te bieden aan nestgelegenheid en voedsel.

Steeds meer boerenerven komen in handen van niet-agrariërs. Deze buitenlui waarderen het landschap wel, maar weten vaak niet wat zij zelf op hun erf kunnen doen aan behoud en herstel en hoe belangrijk dat is voor bescherming van bedreigde plant- en diersoorten. Hier liggen dus kansen! Ook bij agrariërs is er de laatste jaren veel meer draagvlak ontstaan voor natuur en landschap. Mits in de bedrijfsvoering in te passen, zijn agrariërs bereid er aandacht aan te geven. De steenuil is een vogel met een breed voedselspectrum (van muizen tot

insecten) en daardoor ook een uitstekende indicator van de kwaliteit van het landschap, waarmee het slecht is gesteld.

Wat is er al bekend en wat is er al gedaan?

De steenuil en zijn landschap staan onder druk. Sinds twaalf en een half jaar is een organisatie actief die zich specifiek richt op bevordering van kennis over en bescherming van de steenuil: Steenuilenoverleg Nederland (STONE). Deze organisatie heeft een netwerk van steenuilvrijwilligers in het leven geroepen en voert al jaren (semi)professioneel onderzoek uit in nauw overleg met SOVON Vogelonderzoek Nederland en het Vogeltrekstation. Vogelbescherming Nederland onder-

De steenuil

De steenuil is de kleinste in ons land voorkomende uil. Door de bolle kop en het relatief dikke verenpak lijkt hij groter dan hij is. Met een lichaamsgrootte van 21 tot 23 cm en een vleugelspanwijdte van 54 tot 58 cm is hij echter nauwelijks groter dan een zanglijster. Steenuilen hebben een gevlekt verenkleed. De bovenzijde is bruin met witte spikkels en de onderzijde witachtig en dicht bruingestreept. Alhoewel een uitgesproken masker ontbreekt, ontstaat door de lichte oogstreep en lichte kin toch de accentuering van een gelaat met daarin als opvallend kenmerk de grote ogen met gele iris. De poten zijn lang en wit bevederd. De steenuil heeft een snelle, lage, golvende vlucht waarbij de brede, afgeronde vleugels goed zichtbaar zijn. Steenuilen zijn deels ook overdag actief. Dan kunt u ze waarnemen terwijl ze zonnen of op de uitkijk zitten.

Boegbeeld

De steenuil wordt door erfbewoners vaak gezien als 'hun erfvoegel'. Hij bezorgt ons een goed gevoel en draagt bij aan de beleefbaarheid van het landschap. De steenuil is het boegbeeld van waardevol cultuurlandschap, want:

- de steenuil komt in veel landschapstypen voor, mits de variatie in landschapselementen op en rond erven maar groot genoeg is*
- de steenuil heeft een breed voedselmenu, eet onder andere muizen, kikkers, meikevers, larven, rupsen en regenwormen*
- als het goed gaat met de steenuil, gaat het goed met de soorten waarop hij jaagt*
- in zijn kielzog treffen we vaak ook andere erfvoegels als ringmus, gekraagde roodstaart, grauwe vliegenvanger, holenduif, kauw en boerenwaluw*
- de steenuil is zeer honkvast*
- de steenuil is er het hele jaar.*

steunt veel van dit onderzoek financieel, maar STONE zet ook eigen middelen in. In het veld wordt vaak samengewerkt met provinciale organisaties Landschapsbeheer.

De samenwerking leidde in 2006 tot de start van het pilot-project *Steenuil onder de pannen*. Dit liep tot 2008 en werd gefinancierd door het Prins Bernhard Cultuurfonds, VSBfonds, Vogelbescherming Nederland en Landschapsbeheer Nederland. Binnen dit project zijn in zes voorbeeldgebieden maatregelen uitgevoerd die het leefgebied van de steenuil verbeteren. Erfbewoners in deze gebieden werden gebiedsgericht benaderd. Gebiedsgericht werken bevordert de betrokkenheid van erfbewoners en vrijwilligers. Het gaat om de eigen leefomgeving en om het zorgen voor de steenuil op het eigen erf.

In *Steenuil onder de pannen* is ook gekeken naar het terrein-gebruik van de steenuil. Steenuilen houden er maar een klein leefgebied op na. Eén of meer boerenerven met de directe omgeving, bij elkaar vaak niet groter dan 5 tot 10 hectare. In dat gebied moeten ze jaarrond voldoende voedsel kunnen vinden. Niet alleen muizen, maar ook meikevers en andere insecten, larven, rupsen en regenwormen. Lukt dat niet, dan vertrekken ze. Het onderzoek toonde ook aan dat lang niet alle terreinen evenveel te bieden hebben. In maïsakkers en monotoon grasland vinden ze weinig voedsel, in kort, extensief beheerd grasland (paardenweitje, gazon) en overhoekjes des te meer.

Hoe groter het aanbod aan dergelijke terreintjes in zijn leefgebied, hoe liever de steenuil het heeft. Het moet ook niet al te netjes opgeruimd zijn. Schuurtjes, rijen knotwilgen, ruige hoekjes, stapels dakpannen, een takkenril; de steenuil houdt wel van een rommeltje. Ringanalyse toonde verder aan dat jonge steenuilen zich veelal vestigen binnen drie tot zes kilometer van hun geboorteplek.

Al deze gegevens, en vooral de laatste, maken dat de gebiedsgerichte aanpak voor het behoud van het (steenuil)landschap zeer perspectiefrijk is. Daarbij spreekt een gebiedsgerichte aanpak mensen aan; samen werken aan een behapbaar plan voor de eigen omgeving. Dat biedt goede waarborgen voor de toekomst.

Wat willen we doen?

We willen het leefgebied van de steenuil verbeteren om de voorwaarden te scheppen voor een krachtige en levensvatbare populatie. Dat vraagt goed onderhoud en vaak ook aanpassing van het landschap op en rond erven. Maar er is ook meer onderzoek nodig naar bedreigingen en vergroting van het draagvlak. De kennis en ervaring die zijn opgedaan met het pilotproject *Steenuil onder de pannen* bieden een stevige basis voor een succesvol vervolgproject. Dit plan bestaat uit drie onderdelen:

- verbeteren van de kwaliteit van het steenuillandschap in twintig tot dertig voorbeeldgebieden in Nederland
- onderzoek naar oorzaken van knelpunten bij het in stand houden van de steenuil
- communicatie, onder andere om de betrokkenheid van mensen bij de kwaliteit van hun landschap te vergroten en de netwerken die zich inzetten voor verbetering van die kwaliteit en de bescherming van de steenuil te versterken.

Hoe staat het met de steenuil?

- *Het aantal steenuilen in Nederland is gehalveerd sinds de jaren '50. In 2004 werd het aantal geschat op nog slechts 6000.*
- *In grote delen van Europa is de steenuil achteruit gegaan of zelfs bijna verdwenen.*
- *De soort staat in Nederland op de Rode Lijst en heeft de status 'kwetsbaar'.*

Verbeteren van het steenuillandschap

Voor het verbeteren van het steenuillandschap, doorlopen we een vast proces. Dit bestaat uit:

- selectie van gebieden
- inventariseren van steenuilvrijwilligers en mate van bereidheid en deskundigheid
- zonodig werven en opleiden van nieuwe steenuilvrijwilligers
- organiseren van een voorlichtingsbijeenkomst per gebied met gerichte uitnodigingen aan de bewoners van het gebied, mede via agrarische natuurverenigingen
- inzet van de steenuilvrijwilligers bij het direct benaderen van bewoners

- aanmelden van erven voor verbetering van het leefgebied van de steenuil
- uitvoeren van de steenuilscan per territorium of erf
- in beeld brengen van de nul-situatie (ook wat de aanwezigheid/succes van steenuilen en andere erfvogels betreft)
- opstellen van plannen voor het verbeteren van de kwaliteit van het steenuillandschap per erf
- uitvoeren en vastleggen van maatregelen per erf
- monitoring van broedparen en broedsucces per gebied
- 'nazorg' van bewoners en het erf op uitvoering en effect van de maatregelen onder andere door steenuilvrijwilligers.

Selectiecriteria voor gebieden

Voor de uitvoering van dit project worden per provincie één tot drie voorbeeldgebieden geselecteerd waarin het landschap geschikt wordt gemaakt als optimaal leefgebied voor steenuilen. Voor de selectie van deze gebieden is een aantal criteria opgesteld, namelijk:

- in het gebied is een (rest)populatie van de steenuil aanwezig
- het gebied heeft natuurlijke grenzen, zoals wegen, brede watergangen
- maximale grootte is circa 2.000 hectare
- erfbewoners zijn enthousiast over steenuilen
- er zijn (in potentie) voldoende vrijwilligers aanwezig om de ontwikkelingen te volgen en bewoners van advies en informatie te voorzien.

Zak van Zuid-Beveland

De Zak van Zuid-Beveland is een kleinschalig polderlandschap van akkers, boom- en bloemdijken en veel boerenerven. Sinds 1995 werkt Stichting Landschapsbeheer Zeeland in dit gebied samen met particulieren en agrariërs aan streek-eigen ervenprojecten. Inmiddels is een groot bestand opgebouwd van particulieren die een streek-eigen erf beheren, een hoogstamabonnement hebben of een kerk- en steenuilkast. Sinds 2007 wordt een steenuilveldmedewerker ingehuurd die regelmatig controleert of er in de kasten wordt gewoond en gebroed en die ze onderhoudt, vervangt en nieuwe bijplaatst. Hij adviseert particulieren over bescherming en beheer van het erf als steenuilbiotoop. In 2009 werd er in 22 kasten (9 nieuwe territoria) gebroed en werden 30 jongen en 5 volwassen vogels geringd.

De uitvoering en monitoring van maatregelen

Als erfbewoners in actie willen komen voor de steenuil en zijn landschap neemt Landschapsbeheer of een plaatselijke steenuilvrijwilliger contact met hen op. Samen bekijken zij hoe de erfbewoner het landschap op en rond het erf duurzaam kan verbeteren. De ondersteuning kan bijvoorbeeld bestaan uit:

- advies hoe het erf optimaal in te richten voor de steenuil
- een cursus steenuilvriendelijk erfbeheer
- hulp bij bestellen van het juiste beplantingsmateriaal
- hulp bij het aanleggen van beplantingen en onderhoud van bomen
- een vergoeding voor het beheer van landschapselementen
- tips voor het monitoren van de resultaten voor de steenuil en het landschap.

Een ideaal steenuilerf wordt gekenmerkt door een grote diversiteit aan onderdelen. Het gaat niet alleen om oude bomen of nestkasten, maar ook om een gevarieerd aanbod van hoogwaardig voedsel voor de steenuilen en hun jongen. De steenuilscan leidt per erf vaak tot heel verschillende maatregelen: van aanplant tot onderhoud en van maaien tot laten verruigen. Per erf leggen we de uitgevoerde maatregelen vast. Ook monitoren we de broedresultaten en het broedsucces (zie onderzoek).

Welke acties kun je uitvoeren?

Een greep uit de mogelijkheden:

• **Verbeteren broedgelegenheid**

- snoeien en knotten van bomen en struiken
- planten van bomen en struiken
- ophangen van nestkasten

• **Verbeteren voedselsituatie**

- schonen of aanleggen van een poel
- gefaseerd maaien van ruigtevegetaties (bijvoorbeeld langs bos) en andere overhoekjes
- begrazing door pony's, paarden of schapen in plaats van maaien
- kort maaien van grazige vegetaties
- in stand houden of aanleggen van steenhopen, houtstapels, een takkenwal of houtril
- aanleggen van muizenruiter, roggeveldje of overhoekje

• **Verminderen bedreigingen**

- afdekken van drinkbakken voor vee of zorgen voor een uittreeplank
- realiseren vluchtplekken voor jonge steenuilen
- vermijden van gebruik van gif bij bestrijding van muizen

Onderzoek naar knelpunten bij het in stand houden van de steenuil

Wetenschappelijk onderzoek is noodzakelijk omdat er onvoldoende zicht is op de oorzaken van enkele cruciale trends. In de eerste fase van het project wordt een gedetailleerd onderzoeksvorstel gemaakt. De uitkomsten van het onderzoek moeten concrete handvatten bieden om de trends in positieve richting om te buigen. Het onderzoek draagt zo direct bij aan de kennis over het verbeteren van de kwaliteit van het landschap voor de steenuil.

Uit recent onderzoek blijkt dat er gedurende de laatste drie decennia sprake is van twee cruciale trends die grote invloed

hebben op de bescherming en instandhouding van de populatie steenuilen in Nederland. Het nestsucces (het aandeel nesten waarvan tenminste één jong succesvol uitvliegt) vertoont een sterk dalende tendens, van 76% in 1977 naar 60% in 2007. Dit betekent dat steeds minder broedparen erin slagen jongen groot te brengen. Ook de overleving van jonge steenuilen na het uitvliegen vertoont een dalende tendens, van gemiddeld 30% in 1973-89 tot gemiddeld 18% sinds de eeuwwisseling. Dit impliceert dat de laatste jaren minder dan één op de vijf uitgevlogen jongen het jaar daarop deel kan nemen aan de voortplanting.

“We willen de steenuilen graag terug op ons erf”

“We bezitten een ruim erf met twee bedrijfsgebouwen waar af en toe een paartje steenuilen te gast is. Een paar jaar terug zagen we ze helaas voor het laatst. We willen erg graag dat ze weer terugkomen. Samen met Landschapsbeheer hebben we daarom gekeken bij welke maatregelen de steenuilen echt baat hebben. Het bleek dat de uilen hun voedsel vooral buiten ons erf moesten halen. We wilden het voedselaanbod verbeteren en besloten een deel van het grote en intensief gemaaide gazon om te vormen. In een hoek van het perceel zijn tien fruitbomen aangeplant. Dat deel van het erf beheren we nu al een paar jaar extensief. Het resultaat is nu al zichtbaar. De vegetatie verandert snel. Er bloeien kruiden en we zien er vlinders en insecten. Maar wat nog belangrijker is: er zitten ook muizen. Nu maar hopen dat de steenuilen terugkomen.”

Familie Smalen, erfbewoners te Plastiekje (Friesland)

Beleef de Lente

Dit voorjaar volgden meer dan 900.000 bezoekers via de webcams van Beleef de Lente van Vogelbescherming Nederland het wel en wee van een steenuilenpaar en zijn jongen. Een grote schare trouwe tellers noteerde bovendien 24 uur per dag alle bijzonderheden en registreerde alle prooiaanvoer. Een schoolvoorbeeld van hoe het publiek bij semi-wetenschappelijk onderzoek te betrekken (citizens science).

Een belangrijke overeenkomst tussen deze trends is dat ze zich beide voordoen in het ouderlijk territorium, dat wil zeggen in het gebied waarin de jongen worden geboren en opgroeien in de periode april (als de eieren worden gelegd) tot en met september (als de meeste jongen zijn uitgezwermd). De omvang van dit territorium is klein. De straal van een steenuilterritorium is gemiddeld 100 tot 200 meter, overeenkomend met een oppervlakte van 5 tot 10 hectare. In dit relatief kleine gebied moeten alle basale voorwaarden aanwezig zijn:

- jaarrond voldoende prooiaanbod en de mogelijkheid die te bejagen, in het bijzonder in de periode dat er jongen zijn
- nestgelegenheid (in bomen, schuren of nestkasten)
- voldoende schuil- en rustmogelijkheden voor oude, maar ook voor pas uitgevlogen jonge vogels, ofwel: een veilige leefomgeving.

De trends lijken erop te wijzen dat deze voorwaarden in de cruciale periode onder druk staan. Dat is verontrustend. Voor een adequate bescherming van de soort is het van doorslaggevend belang zicht te krijgen op de oorzaken en de mechanismes die hierbij een rol spelen.

Oorzaken van de afname in het nestsucces

De beschikbare gegevens maken onvoldoende duidelijk waardoor steenuilnesten mislukken. Hiervoor is onderzoek nodig. In het najaar van 2009 verkent een groep deskundigen hoe dit onderzoek kan worden uitgevoerd. Voorlopig wordt gedacht om bij minimaal vijftig nesten voedselkeus en de conditie van de jongen met camera's te volgen om inzicht te krijgen in de voedselsituatie. Vrijwillige onderzoekers zijn hiervoor van groot belang, onder meer voor het verzamelen van gegevens en ondersteuning van de professionals in het veld. SOVON en STONE leiden de vrijwilligers op volgens de standaarden voor goed broedbiologisch onderzoek. Ook de bezoekers van *Beleef de Lente* kunnen in dit onderzoek een rol spelen.

Oorzaken van sterfte in het eerste levensjaar

Doordat zo veel jongen het eerste jaar niet overleven, zijn er jaren waarin de sterfte van volwassen steenuilen onvoldoende wordt gecompenseerd door nieuwe aanwas. Hierin ligt een belangrijke verklaring voor de afname van de populatie in de onderzoeksperiode. Uit de beschikbare gegevens blijkt onvoldoende waardoor de jongen sterven.

Zonder de instrumenten en de methodiek al uitputtend te kunnen beschrijven, is al wel duidelijk dat het nodig is een nader te bepalen aantal nestjongen met een zender uit te rusten en te volgen gedurende de tijd dat ze in het ouderlijke territorium verblijven. Op basis van de resultaten van het onderzoek worden aanbevelingen gedaan over maatregelen die ervoor zorgen dat de hoge sterfte onder jongen in positieve richting kan worden omgebogen.

Monitoring van effecten van maatregelen

Legselstart, legselgrootte, nestsucces en het aantal succesvol uitgevlogen jongen zijn belangrijke parameters om de ontwikkeling en levensvatbaarheid van een populatie te volgen. Door ze over een langere periode te onderzoeken, kan de vinger aan de pols worden gehouden. Met het nestkaartenproject van SOVON kunnen de gegevens op landelijke schaal worden verzameld en geanalyseerd. Vrijwilligers gebruiken de kaarten in toenemende mate om gegevens te noteren en door te geven (rond de 1000 nestkaarten in 2009 tegen ongeveer 400 in 2000). Wel is extra inzet van SOVON en STONE nodig om de kwaliteit van de gegevens verder te verbeteren zodat betrouwbare analyses kunnen worden uitgevoerd.

Als de kwaliteit van de gegevens aan een aantal normen voldoet, ze onderling goed te vergelijken zijn en als er voldoende continuïteit zit in het verzamelen ervan, zijn de parameters ook bruikbaar om het effect van de erfverbeteringsmaatregelen te volgen. In het kader van *Samen sterk voor de steenuil* worden gebieden en erven geselecteerd waar twee jaar lang (extra) broedbiologische informatie wordt verzameld in combinatie met een gestandaardiseerde vastlegging van de

“We hebben weken genoten van de jonge steenuilen op ons erf”

“We kochten eigenlijk een project. De boerderij is oud en ik ben voorlopig nog niet klaar met klussen. Er staat ook een bakhuisje en tot onze verrassing zaten daar steenuilen onder de dakpannen. Toen we hier net kwamen wonen, vlogen er net drie jongen uit. Daar hebben ik en mijn vrouw samen wekenlang ontzettend van genoten. We wilden graag meer weten over deze prachtige vogels en kwamen in contact met George Meijners van Landschapsbeheer Friesland. Hij adviseerde ons een inrichtingsplan te maken voor ons erf. Hiermee kunnen we het leefgebied van de steenuil gericht verbeteren. Dat hebben we gedaan en het effect is na twee jaar al duidelijk zichtbaar. De uilen maken dankbaar gebruik van de veranderingen, die overigens voor een deel door schoolkinderen onder begeleiding van Landschapsbeheer zijn gerealiseerd.

Piet Dekker, erfbewoner te Spanga (Friesland)

getroffen maatregelen. Het gaat dan zowel om erven waar maatregelen zijn of worden uitgevoerd als om erven waar dit niet gebeurt.

In de projectperiode worden vrijwilligers geworven, getraind en begeleid om eenduidige en betrouwbare gegevens te verkrijgen. Omdat het effect van veel maatregelen pas op langere termijn zichtbaar wordt, dient dit onderzoek zich over minimaal tien jaar uit te strekken. In de projectperiode wordt de basis gelegd voor de vervolgjaren. Hierna kunnen de vrijwilligers het onderzoek zelfstandig voortzetten. Voor zover dit onderzoek buiten het project valt, zal dit separaat bij financiers onder de aandacht worden gebracht, bijvoorbeeld via www.mijnvogelactie.nl.

De nestkast in de oude peer is bijna elk jaar gebruikt

“Ik ben een kleine twintig jaar geleden in het Betuwse Bemmel gaan wonen. Op het erf stond een aantal zeer oude fruitbomen en in een oude peer zat een steenuil. Ik heb meteen een nestkast in de peer geplaatst en die is vrijwel alle jaren gebruikt. Ook heb ik meer fruitbomen aangeplant. Van de bejaarde bomen is nu nog een handjevol over. Het snoeien van hoogstamfruit is een vak apart. Gelukkig verzorgt Landschapsbeheer Gelderland regelmatig cursussen. Ook is in het rivierengebied een hoogstambrigade actief. Dat zijn vrijwilligers die helpen bij het onderhoud. Ik doe natuurlijk ook mee.”

Louis Dolmans, erfbewoner en steenuilvrijwilliger te Bemmel (Gelderland)

Steenuilvrijwilligers krijgen bij de monitoring ondersteuning vanuit het project. Die zal bestaan uit:

- instructie over inventariseren van broedparen
- instructie voor het uitvoeren van laagdrempelig broedbiologisch onderzoek
- instructie voor het invoeren van gegevens in het digitale nestkaartsysteem
- instructie om tijdelijk te fungeren als veldmedewerker bij wetenschappelijk onderzoek dat wordt opgezet door SOVON Vogelonderzoek Nederland en STONE
- terugkoppeling van resultaten naar erfbewoners en andere vrijwilligers.

Onderzoek naar de voedselbeschikbaarheid voor steenuilen

Tussen paren en locaties bestaan verschillen in prooikeus die vermoedelijk samenhangen met verschillen in voedselaanbod. Een belangrijke ontbrekende schakel in het voedselonderzoek is kennis over de voedselbeschikbaarheid (aantallen en soorten) binnen een territorium. Naast de aanwezigheid van prooien, bepaalt ook de beschikbaarheid daarvan de kwaliteit van de voedselsituatie voor de steenuil. Zo zal verrijking van grasland een hogere dichtheid aan muizen opleveren, maar niet noodzakelijkerwijs een hogere beschikbaarheid van muizen voor steenuilen.

Daarnaast zal de steenuil bij een groot aanbod selectief favoriete prooien benutten. Een toename in dichtheid van “minderwaardige” prooien zorgt voor een verbetering van de voedselsituatie, maar hoeft (in goede seizoenen) niet altijd terug te vinden te zijn in de voedselkeuze. Tenslotte ontbreken gegevens over de voorkeur van steenuilen. Door de prooikeuze te relateren aan prooiaanbod, kan hierin meer inzicht worden verkregen. Op basis hiervan kan worden bepaald op welke prooisorten beheermaatregelen zich bij voorkeur dienen te richten.

Communicatie

In de eerste van fase van het project stellen we een gedetailleerd communicatieplan op. In deze aanvraag beperken we ons daarom tot een schets op hoofdlijnen van de doelstellingen en de doelgroepen en een eerste beschrijving van een aantal communicatiemiddelen die we willen inzetten. De communicatiemiddelen zullen steeds zo veel mogelijk in combinatie met elkaar en met acties worden ingezet om een zo hoog mogelijk rendement te halen. Lesmateriaal wordt bijvoorbeeld aangeboden in combinatie met een bezoek aan een modelerf en de webcam *Beleef de Lente* kan zowel maatschappelijk draagvlak creëren als concreet bijdragen aan het onderzoek naar knelpunten voor instandhouding van de steenuil.

Het cultuurlandschap in Nederland staat onder druk. Daarmee heeft ook de steenuil, boegbeeld bij uitstek van dat landschap, het moeilijk. Hij heeft echter zelf ook een sterk punt dat hem kan helpen in zijn strijd om het voortbestaan: zijn hoge aaibaarheidsfactor. De steenuil spreekt aan. Dat blijkt bijvoorbeeld uit het succes van *Beleef de Lente*.

In de communicatie over dit project maken we goed gebruik van dit sterke punt van de steenuil. Ook boeren en andere erfbewoners dragen de steenuil veelal een warm hart toe. Zijn zichtbare aanwezigheid op het erf en weinig schuwe gedrag maakt hem tot een geliefd en dankbaar gespreksonderwerp bij erfbezoek. De bereidheid om maatregelen te nemen ten gunste voor de steenuil is in het algemeen groot.

Doelstellingen

De communicatie draagt direct of indirect bij aan betere overlevingskansen van de steenuil in Nederland. Doelstellingen zijn onder meer:

- Creëren van (nog meer) draagvlak voor verbetering van het leefgebied van de steenuil. Hierbij zetten we de steenuil in

als hét boegbeeld van het kleinschalige cultuurlandschap.

- Het ontwikkelen en versterken van netwerken voor borging van de projectresultaten.
- Erfbewoners informeren en instrueren om hun erven steenuilvriendelijker te maken in landschapstypen zoals het rivierengebied, zeeleigebieden, droogmakerijen en hoge zandgronden.
- Vrijwilligers werven om een bijdrage te leveren aan de bescherming van de steenuil (bijvoorbeeld door voorlichting te geven aan erfbewoners en te helpen bij onderzoek en onderhoud van landschapselementen).
- Kennis over de steenuil en zijn leefomgeving overdragen om betrokkenheid te vergroten. Bekend maakt bemind. Dit vindt plaats naar het brede publiek, maar ook op scholen.

Doelgroepen

Met dit project richten we ons op vier doelgroepen:

- boeren en andere bewoners van het buitengebied
- steenuilvrijwilligers (in diverse verbanden)
- andere actoren in het buitengebied (agrarische natuurverenigingen, gemeenten, regionale en provinciale organisaties)
- brede publiek (schooljeugd, publiek *Beleef de Lente*).

Centraal staan de boeren en andere erfbewoners. Op hun erf moet het gebeuren! In de tweede cirkel staan de steenuilvrijwilligers. Zij bezoeken de erven en vormen de belangrijkste schakel bij het interesseren van erfbewoners voor erfverbetering. De andere actoren hebben een faciliterende en stimulerende rol. Het brede publiek tenslotte is belangrijk om bescherming van de steenuil (en daarmee behoud en versterking van het landschap) van maatschappelijk draagvlak te voorzien en in te bedden in lokale en regionale structuren.

Communicatiemiddelen

- *Inrichten van 'modelerven': per gebied wordt een erf ingericht als modelerf voor het uitvoeren van steenuilgerichte maatregelen. Op deze erven vinden excursies en exposities plaats rond het beheer van het steenuillandschap.*
- *Webcam Beleef de Lente: er wordt een programma opgezet om met vrijwilligers beelden te analyseren van deze webcam, die ook te benaderen is via de site www.steenuil.nl.*
- *Film over de steenuil in Nederland: een boeiende film over de steenuil en zijn landschap die mensen kan enthousiasmeren om in actie te komen voor de steenuil op en rond hun erf, maar ook het brede publiek zal aanspreken. Doelgroepen zijn het brede publiek, erfbewoners en andere betrokkenen bij het behoud van het steenuillandschap zoals vrijwilligers. Er komen kopieën op DVD beschikbaar voor betrokken organisaties.*
- *Voorlichtingsbijeenkomsten: vogelwerkgroepen, agrarische natuurverenigingen en weidevogelbeschermingsgroepen worden gestimuleerd gebiedsgericht bijeenkomsten te organiseren voor boeren, erfbewoners en vrijwilligers.*
- *Artikelen in (vak)tijdschriften en relatiemagazines van de deelnemende organisaties: om erfbewoners te enthousiasmeren, informeren en activeren.*
- *Brochure steenuilvriendelijk erf: een handzame brochure met een samenvatting met kort en bondig een aantal tips ter verbetering van het erf. De brochure is primair bedoeld als 'opwarmer'.*
- *Lesmateriaal: er wordt (digitaal) lesmateriaal ontwikkeld voor het onderwijs en onder andere verspreid via de 2000 basisscholen waarmee Vogelbescherming Nederland contact heeft. Waar mogelijk wordt aangesloten op de maatschappelijke stage. Voor het agrarisch onderwijs wordt specifiek lesmateriaal ontwikkeld dat ingaat op inpassen van maatregelen in de agrarische bedrijfsvoering.*
- *Symposium: op de tweejaarlijkse steenuildag wordt in 2011 aandacht besteed aan de ervaringen en resultaten van dit project. Deze dag wordt meestal door tweehonderd steenuilvrijwilligers bezocht en draagt bij aan de borging van de resultaten van het project.*

Eén plus één is drie

Het project *Samen sterk voor de steenuil* biedt verschillende mogelijkheden om de Nationale Postcode Loterij onder de aandacht te brengen. Zo zal het logo een plaats krijgen in de opnamen van de nestkastwebcam. Ook het gegeven dat het een duidelijk erfgebonden (en dus huis en postcodegebonden) project is, biedt mogelijkheden voor promotie van de NPL (bijvoorbeeld met een wedstrijd om het aantrekkelijkste steenuilerf ('de winnende postcode') of gebruik van de uil als bode van goed nieuws, namelijk goede kwaliteit van het landschap). In het communicatieplan wordt dit aspect bij alle doelgroepen en middelen meegenomen.

Resultaat

Het resultaat van de communicatie in dit project is dat erfgenamen en andere direct betrokkenen weten hoe ze de leefomgeving voor de steenuil kunnen verbeteren en dat het brede publiek meer kennis heeft van en zich meer betrokken voelt bij de steenuil in Nederland. Ook heeft de communicatie bijgedragen aan de olievlekwerking die van het project uitgaat, doordat de resultaten in de voorbeeldgebieden op inspirerende wijze onder de aandacht van erfbewoners zijn gebracht.

Promotiefilm voor het steenuillandschap

Niets werkt zo krachtig voor het promoten van het verbeteren van het steenuillandschap als een enthousiasmerende film. Film is het medium bij uitstek waarin het aansprekende van de steenuil tot zijn recht komt. Ook zijn trouw aan een eenmaal gekozen territorium en aan een partner zijn aansprekende gedragsaspecten die in een inspirerende film over het leven van de steenuil goed naar voren kunnen worden gebracht.

Uit de hoge 'kijkcijfers' van de webcams van Beleef de Lente en de vele honderden positieve reacties uit binnen- en buitenland wordt duidelijk dat de steenuil populair is. Dat maakt hem bij uitstek tot dé ambassadeur van erf en cultuurlandschap. In zijn kielzog kunnen tal van planten en dieren meeliften en profiteren van voor de steenuil genomen maatregelen. Een breed draagvlak helpt daarbij ook op (lokaal en provinciaal) politiek en bestuurlijk niveau aandacht voor de soort te vragen en (flankerend) beleid te ontwikkelen om bijvoorbeeld erfverbetering te faciliteren.

Planning van activiteiten

2010

Verbetering kwaliteit landschap

- selectie van gebieden en organiseren van startbijeenkomsten voor deze gebieden
- organiseren voorlichtingsbijeenkomsten per gebied
- uitvoeren steenuilscan bij aangemelde erfbewoners in de eerste ronde
- opstellen en uitvoeren van inrichting- en beheeradviezen
- monitoring broedparen en broedsucces
- organiseren evaluatiebijeenkomsten

Onderzoek

- opstellen uitgebreid onderzoeksvoorstel
- selectie van onderzoeksgebieden en start veldonderzoek
- evalueren en zo nodig aanpassen onderzoeksplan

Communicatie/educatie

- opstellen communicatieplan
- ontwikkelen brochure steenuillandschap
- selecteren van modelerven en realiseren en openstellen van exposities
- plaatsen camera's in nestkasten op modelerven
- voorbereiding film
- ontwikkelen lesmateriaal voor basisscholen en agrarisch onderwijs

2011

Verbetering kwaliteit landschap

- organiseren voortgangsbijeenkomsten
- uitvoeren erfscan bij aangemelde erfbewoners in de tweede ronde
- opstellen inrichting- en beheeradviezen en uitvoeren inrichting- en beheermaatregelen
- monitoring broedparen en broedsucces
- organiseren evaluatiebijeenkomsten

Onderzoek

- uitvoeren veldonderzoek
- evalueren en rapporteren

Communicatie/educatie

- plaatsen camera's in nestkasten op modelerven
- filmen resterende beelden en vertonen van de film op nationale TV
- openstellen van exposities
- verspreiding lesmateriaal naar basisscholen en agrarisch onderwijs
- opstellen ervaringen: do's en don'ts
- verspreiden communicatiemiddelen en projectmiddelen en -resultaten
- organisatie landelijke steenuildag

Begroting

Samen sterk voor de steenuil	2010	2011	totaal
Uitvoering			
Uitvoeren van maatregelen	240.000	240.000	480.000
Werven en begeleiden van betrokkenen	96.000	96.000	192.000
Ondersteuning bij monitoring	80.000	80.000	160.000
<i>totaal Uitvoering</i>	<i>416.000</i>	<i>416.000</i>	<i>832.000</i>
Onderzoek			
Oorzaken afname nestsucces	100.000	100.000	200.000
Sterfteoorzaken eerste levensjaar	75.000	75.000	150.000
Effect maatregelen	12.500	12.500	25.000
Voedselaanbod	50.000	50.000	100.000
<i>totaal Onderzoek</i>	<i>237.500</i>	<i>237.500</i>	<i>475.000</i>
Communicatie			
Opstellen communicatieplan	10.000	10.000	20.000
Communicatiemiddelen, incl. film en lesmateriaal	165.000	90.000	255.000
Kosten Steenuilwebcam <i>Beleef de Lente</i>	25.000	25.000	50.000
Voorbeelderven	60.000	60.000	120.000
<i>totaal Communicatie</i>	<i>260.000</i>	<i>185.000</i>	<i>445.000</i>
Organisatie			
Projectorganisatie	42.000	42.000	84.000
Overleg	36.000	36.000	72.000
Rapportage en evaluatie	20.000	20.000	40.000
<i>totaal Organisatie</i>	<i>98.000</i>	<i>98.000</i>	<i>196.000</i>
Onvoorzien			52.000
<i>totaal</i>	<i>1.011.500</i>	<i>936.500</i>	<i>2.000.000</i>

Bijlage Projectorganisatie

Aad van Paassen (LBN)

Aad van Paassen treedt op als projectleider. Hij werkt sinds 1994 als projectleider agrarisch natuurbeheer en soortenbeheer bij Landschapsbeheer Nederland. Hij is auteur van het *Handboek agrarisch natuurbeheer*. Van Paassen was ook projectleider van het in 2009 afgesloten project *Steenuil onder de pannen*.

Frans Parmentier (LBN)

Frans Parmentier is senior projectmedewerker bij LBN en sinds 2007 in dienst bij Landschapsbeheer Nederland op het gebied van agrarisch natuurbeheer. Hij heeft bijdragen geleverd aan diverse weidevogelprojecten en het pilotproject *Steenuil onder de pannen*. Parmentier is hoofdauteur van de *Maatregelcatalogus* die uit dit project voortkwam.

Ronald van Harxen (STONE)

Ronald van Harxen behoort samen met Hein Bloem en Pascal Stroeken tot de oprichters van STONE in maart 1997 en is sinds enkele jaren voorzitter. Samen met Pascal Stroeken verricht hij broedbiologisch en voedselonderzoek. Hij is (co-)auteur van vele tientallen artikelen over de steenuil en hun onderzoek krijgt landelijke en internationale waardering. In regionaal verband is hij actief in de Achterhoek en Liemers, een van de kerngebieden voor de steenuil in Nederland.

Pascal Stroeken (STONE)

Pascal Stroeken is één van de oprichters van STONE en bekleedt de functie van secretaris. Is als 15-jarige midden jaren '80 verslingerd geraakt aan steenuilonderzoek, dat hij samen met Ronald van Harxen verricht in de Zuidoost-Achterhoek. Als landelijk aanspreekpunt voor STONE is hij een spin in het web in contacten met vele vrijwillige steenuilbeschermers en met professionele organisaties.

Loes van den Bremer (SOVON)

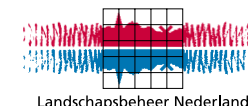
Loes van den Bremer werkt sinds 2007 bij SOVON Vogelonderzoek Nederland als onderzoeker. Daar is zij actief in verschillende onderzoeksprojecten omtrent diverse vogelsoorten voor bescherming, beleid en wetenschap. Zij is vanuit SOVON betrokken geweest bij *Steenuil onder de pannen*. In samenwerking met STONE heeft zij het onderzoek naar voedelkeus en terreingebruik van steenuilen in de Achterhoek gecoördineerd en uitgevoerd.

Jouke Altenburg (Vogelbescherming Nederland)

Als senior beleidsmedewerker van het team Landelijk Gebied functioneert Jouke Altenburg als 'schakelaar' tussen landelijke soortbeschermingsorganisaties, zoals STONE, en Vogelbescherming. Vanaf 1990 deed hij ervaring op met gebiedsgerichte natuur- & milieucommunicatie en beschermingsprojecten. In 2008 maakte hij deel uit van het projectteam voor *Steenuil onder Pannen*. Als projectleider was hij recent verantwoordelijk voor de samen met vier landelijke soortbeschermingsorganisaties geproduceerde *Erfvogelnieuwsbrief* en de *Nationale windmolennisocokaart voor vogels*.

Landschapsbeheer Nederland is indiener van de aanvraag voor de bijdrage van de Nationale PostcodeLoterij. Het projectteam bestaat verder uit Vogelbescherming Nederland, Steenuilenoverleg Nederland (STONE), SOVON Vogelonderzoek Nederland en de provinciale organisaties Landschapsbeheer.

Landschapsbeheer Nederland

Verder maken ook medewerkers van de provinciale organisaties Landschapsbeheer deel uit van de projectorganisatie.

